

UDK: 371.8(347.10=862) »1882/1918«
378(347.10=862) »1882/1918«
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno: 2. 10. 1997.

Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882.–1918. godine

DAMIR AGIČIĆ

Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor istražuje pojavu nekoliko stotina hrvatskih studenata na češkom sveučilištu u Pragu. Posebnu pozornost posvetio je skupini studenata koji su došli u Prag nakon izbacivanja sa Sveučilišta u Zagrebu (1895.).

U Pragu je između 1882. godine, kad se sveučilište razdvojilo na češko i njemačko, i 1918. godine studiralo nekoliko stotina hrvatskih studenata. Neki su se zadržali tek semestar ili dva, ili čak uopće nisu došli u Prag nego se upisali posredno, uz pomoć kolega, dok su njih 77 (46 na češkom i 31 na njemačkom sveučilištu) stekli doktorate.¹

Najveći broj hrvatskih studenata pohađao je češko sveučilište, manji njemačko, dok je određen broj studirao na politehnici, umjetničkim akademijama ili drugim visokim školama. U historiografiji se dosad govorilo samo o mnogobrojnim južnoslavenskim studentima koji su studirali u Pragu, gdje je predavao profesor Tomáš Garrigue Masaryk, te su u Pragu izdavali čak i svoje časopise, ali nije provedena društvena, pokrajinska i vjerska analiza te studentske populacije. Tek je u jednom radu iznijet samo popis jugoslavenskih studenata između 1895. i 1914. godine, bez ikakve analize.²

Budući da je skupina hrvatskih studenata, koji su u Prag došli nakon izbacivanja sa Sveučilišta u Zagrebu zbog spaljivanja mađarske zastave pri kraljevu posjetu glavnom hrvatskom gradu, bila posebno snažna i organizi-

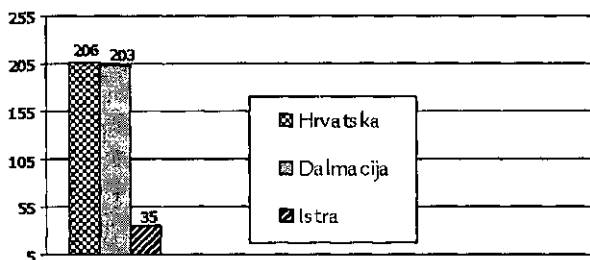
¹ Damir Agičić, »Hrvatski doktori u Pragu 1882.–1921.«, *Časopis za suvremenu povijest*, 27 (1995.), br. 1, str. 137–154.

² Josip Matušek, »Jugoslavenski studenti u Pragu od 1895. do 1914. godine«, *Přehled*, Daruvar 1964., str. 39–58.

rana (često se govori i posebice brojna, što nije točno i što se može vidjeti iz navedenih podataka), o njoj je dosad u historiografiji bilo najviše govora.³

U dva sam navrata kratko boravio u Arhivu Karlova sveučilišta u Pragu i pregledao matične knjige. Nažalost, zbog nedostatka vremena uspio sam pregledati samo matične knjige doktora (*matice doktorův*) na oba sveučilišta, te matice upisanih studenata (*matice studentů*) na filozofskom, pravnom i medicinskom fakultetu češkog sveučilišta. Stoga ova analiza nije potpuna i nužno zahtijeva nadopunu, tj. dovršetak istraživanja matice studenata njemačkog sveučilišta, te visokih tehničkih i umjetničkih škola. S druge strane, zasigurno mi je neko ime promaknulo. Eventualni propusti donekle mogu izmijeniti neke pokazatelje, ali vjerojatno ne i osnovne tendencije. Držim da i ova analiza, unatoč tomu što nije potpuna, pokazuje kako je Prag bio značajno sveučilišno središte za hrvatske studente na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. U analizu ne ulazi mnogobrojna skupina studenata koji su u Pragu studirali nakon umirovljenja profesora Đurc Šurmina (1908.). Studente iz 1908. godine ubrojio sam u analizu samo ako su bili upisani u češke matične knjige, a ne u posebnu matičnu knjigu za »goste« iz Zagreba. Nadalje, postoji još jedno ograničenje: analizom koja slijedi obuhvaćeni su studenti iz Banske Hrvatske, Dalmacije i Istre. Hrvati iz Bosne i Hercegovine, južne Ugarske i Međimurja nisu obuhvaćeni.

Studenti na češkom sveučilištu u Pragu iz Hrvatske, Dalmacije i Istre 1882.–1918.

³ František Hlaváček, »Jihoslovanská pokroková generace z konce minulého a počátku tohoto století a její vztahy k československému kulturnímu a politickému životu«, *Přehled*, Daruvar 1965–66., str. 1.–28.; Arnold Suppan, »Bildungspolitische Emanzipation und gesellschaftliche Modernisierung«, *Wegenetz Europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*, Beč 1983., str. 303.–325., Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994., str. 118.–120. i dr.

U razdoblju između 1882. i 1918. godine na češkom su sveučilištu u Pragu studirala ukupno 444 studenta. Iz Banske Hrvatske bilo ih je 206 (46,4%), iz Dalmacije 203 (45,7%), dok je iz Istre studiralo 35 studenata, odnosno 7,9% od ukupnog broja. Najviše je hrvatskih studenata bilo na pravnom fakultetu (290 ili 65,3%), dok je na ostala dva zajedno bilo gotovo upola manje: na filozofskom 91 (20,5%) i medicinskom 63 (14,2%). Objašnjenje valja tražiti u činjenici da je na pravnim fakultetima inače bilo više studenata. S druge strane, studenti prava bili su više politizirani, dapače bavljenje političkim aktivnostima tijekom studija držali su pripremom za buduće zvanje. Stoga su oni studenti koji su prihvaćali ideje slavenske suradnje zasigurno radije birali Prag, i to češko sveučilište, negoli neko drugo. Činjenica da je u Pragu predavao profesor Tomáš Garrigue Masaryk, zasigurno je pridonijela u tom izboru. U sljedećoj je tablici pregledno prikazan broj i postotak hrvatskih studenata na fakultetima češkog sveučilišta u Pragu u posljednjim desetljećima 19. i prvim 20. stoljeća.

Pokrajina	Pravni fakultet	Filozofski fakultet	Medicinski fakultet	Ukupno
HRVATSKA	102 (35,2%)	64 (70%)	40 (63,5%)	206 (46,4%)
DALMACIJA	158 (54,5%)	22 (24,4%)	23 (36,5%)	203 (45,7%)
ISTRA	30 (10,3%)	5 (5,6%)	0	35 (7,9%)
Ukupno	290	91	63	444

U matičnim knjigama nisu potpuni i redoviti podaci o nacionalnoj pripadnosti studenata, nego samo o njihovoj vjeri, a od 1897. godine upisuje se materinji jezik. Svakako je najveći broj katolika iz hrvatskih zemalja pripadao hrvatskom narodu, iako je očito kako je među katolicima bilo i pripadnika drugih naroda, mahom Čeha, čiji su roditelji bili u službi u Hrvatskoj, Dalmaciji ili Istri. Posve je sigurno da su svi pravoslavni studenti iz hrvatskih krajeva imali srpski nacionalni osjećaj, što se vidi i iz rubrike materinjeg jezika u koju su redovito i bez izuzetka upisivali – »srpski«. Evo kako je izgledala vjerska struktura hrvatskih studenata na češkom sveučilištu u Pragu.

Vjera	Pravni fakultet	Filozofski fakultet	Medicinski fakultet	Ukupno
Rimokatolička	261 (90%)	75 (82,3%)	48 (76,2%)	384 (86,5%)
Pravoslavna	25 (9%)	13 (14,3%)	15 (23,8%)	53 (12,0%)
Starokatolička	1 (0,3%)	3 (3,3%)	0	4 (0,9%)
Evangelička	1 (0,3%)	1 (1,1%)	0	2 (0,4%)
Židovska	1 (0,3%)	0	0	1 (0,2%)
Ukupno	290 (100%)	91 (100%)	63 (100%)	444 (100%)

Vidi se kako je najviše rimokatolika – od ukupnog broja bilo ih je 86,5%, potom pravoslavnih – 12%. Pripadnici ostalih vjera zapravo čine zanemariv postotak. Najviše je rimokatolika bilo na pravnom fakultetu – ukupno 90%, dok je postotak pravoslavnih na medicinskom fakultetu bio skoro trostruko veći negoli na pravnom fakultetu.

Opće je prihvaćeno mišljenje kako je najviše hrvatskih studenata u Pragu bilo na samom kraju 19. stoljeća, nakon 1895. godine. Zasigurno zbog važnosti koju je imala skupina studenata izbačenih sa Sveučilišta u Zagrebu zbog spaljivanja mađarske zastave. Oni su u Pragu izdavali časopise i, zapravo odigrali značajnu ulogu u modernizaciji političkog života u domovini. Primali su poticaje češke sredine i prenosili ih u Hrvatsku.

Dragutin Prohaska govori o četirima skupinama hrvatskih studenata u Pragu nakon 1895. godine: prvu čine studenti-relegiranci iz Zagreba, druga se skupina javlja oko 1900. – oni su u burno vrijeme spaljivanja mađarske zastave bili još srednjoškolci, a potom su stasali za studij i pošli u Prag; treću skupinu čine studenti iz 1908. godine koji su u velikom broju napustili Zagreb zbog umirovljenja profesora Đure Šurmina; a četvrta se skupina, koja se pojavila oko 1912. godine.⁴ Svoj je tekst Prohaska pisao s namjerom da istakne Masarykov utjecaj na oblikovanje »moderne jugoslavenske kulture«, te on nosi snažno ideološko obilježje.

Statistički podaci ne potvrđuju posve takvu podjelu. Prije 1895. godine hrvatski se studenti na češkom sveučilištu u Pragu pojavljuju povremeno i ne u velikom broju. U punih trinaest godina, od 1882. do potkraj 1895., na pravnom je fakultetu upisano samo trinaest studenata iz hrvatskih zemalja, dok su filozofski fakultet pohađala osmorica, a medicinski tek šestorica studenata. Od toga su četvorica filozofa i dvojica pravnik upisani potkraj 1895. godine u zimski semestar nakon što su izbačeni iz Zagreba. Godine 1896. stanje se još više izmijenilo. Te je godine upisano 8 studenata na pravni, 3 na filozofski i 1 na medicinski fakultet. Novi su studenti došli u sljedeće dvije godine: 18 ih se upisalo na pravni, te 4 na medicinski fakultet. Upravo ti studenti uključili su se u pokret napredne studentske omladine na kraju 19. stoljeća. Između 1899. i 1908. godine na češkom sveučilištu studirao je 61 student na pravnom fakultetu, 36 na filozofskom, te 9 na medicinskom. Godine 1908. i 1909. – zbog posebne situacije – posve remete dotadašnju relativno logičnu strukturu postupnog povećanja broja hrvatskih studenata s manjim oscilacijama. Tada su se, naime, mnogobrojni studenti iz Zagreba upisali na češko sveučilište u Pragu u znak protesta protiv miješanja bana Raucha u autonomiju sveučilišta. Rauch je potkraj travnja 1908. godine umirovio profesora Đuru Šurmina, zastupnika Hrvatske pučke napredne stranke. U pitanju je bilo tipično političko umirovljenje, pa je takvo miješanje izvršne vlasti u autonomiju sveučilišta izazvalo vrlo snažnu studentsku reakciju. Odmah su se masovno počeli ispisivati, a na početku svibnja odlučili su poći u Prag i tamo nastaviti studij.⁵ Us-

⁴ Dragutin Prohaska, »Utečaj T. G. Masaryka na modernu jugoslavensku kulturu«, *T. G. Masaryk – Zbornik*, Beograd–Praga 1927., str. 112.–132.

⁵ »Atentat na hrvatsko sveučilište«, *Pokret*, 27. IV. 1908.; »Sveučilište Franje Josipa I. i barun Rauch«, *Pokret*, 29. IV. 1908. i dr.

tanovljena je i posebna upisna knjiga za zagrebačke studente. Dio se studenata, pak, upisao u praške studentske matice, čime su zapravo postali punopravni studenti češkog sveučilišta u Pragu. Ukupno 110 studenata upisalo se tijekom ljetnog i zimskog semestra 1908. godine na pravni fakultet, 12 na filozofski, dok se na medicinski fakultet upisao tek jedan student.⁶ To je bilo i logično jer u Zagrebu nije niti bilo studija medicine, pa nije bilo onih koji bi se suglasili u protestu sa svojim kolegama. Sljedeće, 1909. godine, u ljetnom i zimskom semestru upisano je znatno manje studenata: 26 na pravni, 7 na filozofski, te 6 na medicinski. Stanje se ponovno vratilo u normalu.

U razdoblju do 1914. godine upisalo se u Pragu još 45 pravnik, 12 filozofa i 16 medicinara iz Hrvatske, Dalmacije i Istre. Uoči i tijekom Prvog svjetskog rata u Pragu je bilo upisano 8 hrvatskih studenata na pravnom, 12 na filozofskom i 19 na medicinskom fakultetu. Povećanje studenata medicine prouzročio je prijelaz iz Beča, Graza i Innsbrucka. U sljedećoj tablici predstavljen je broj studenata iz hrvatskih zemalja na češkom sveučilištu u Pragu po godinama na određenim fakultetima.

**HRVATSKI STUDENTI NA ČEŠKOM SVEUČILIŠTU U PRAGU
1882.-1918.**

Godina	Pravni fakultet	Filozofski fakultet	Medicinski fakultet	Ukupno
1882.	-	-	-	-
1883.	1	-	-	1
1884.	2	1	-	3
1885.	1	-	-	1
1886.	-	1	1	2
1887.	1	-	1	2
1888.	-	2	-	2
1889.	-	-	1	1
1890.	-	-	-	-
1891.	1	-	2	3
1892.	2	-	-	2
1893.	1	1	-	2
1894.	2	-	-	2
1895.	2	3	1	6
1896.	8	3	1	12
1897.	5	-	2	7
1898.	13	-	2	15
1899.	3	2	-	5

⁶ *Pokret* je 1. VI. 1908. pisao kako je ukupno oko 600 hrvatskih studenata upisano na sveučilište u Pragu. No, većina ih je bila upisana u posebne knjige i brzo su se vratili u Zagreb, tako da na njih Prag nije mogao dublje djelovati.

Godina	Pravni fakultet	Filozofski fakultet	Medicinski fakultet	Ukupno
1900.	5	1	–	6
1901.	2	2	–	4
1902.	5	1	2	8
1903.	8	4	–	12
1904.	12	8	2	22
1905.	11	5	2	18
1906.	10	9	2	21
1907.	5	4	1	10
1908.	110	12	1	123
1909.	26	7	7	40
1910.	14	3	4	21
1911.	12	3	5	20
1912.	10	3	2	15
1913.	9	4	5	18
1914.	1	3	5	9
1915.	4	2	2	8
1916.	1	–	2	3
1917.	2	4	7	13
1918.	–	3	3	6
Ukupno	290	91	63	444

Studentski naraštaj iz 1895. godine

Dio studenata koji su u jesen 1895. godine sudjelovali u spaljivanju mađarske zastave, izbačeni su sa Sveučilišta u Zagrebu, pa su studij morali nastaviti negdje drugdje. U Zagrebu je osnovan i poseban odbor za pomoć izbačenim studentima. Na njegovu se čelu nalazio Šime Mazzura⁷, u čijoj je ostavštini ostao malen trag o tome, naime pisma različitih osoba koje su svojim prinosom željeli pomoći nastavak studija zagrebačkim studentima, odnosno molbe studenata za pomoć.⁸

⁷ Mazzura, Šime (1840.–1918.), odvjetnik, publicist i političar; jedan od osnivača i vođa Neodvisne narodne stranke; urednik *Obzora*; zastupnik u Hrvatskom saboru.

⁸ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje: NSK), R-6491, Ostavština Šime Mazzure. – Zanimljivo je pismo Ante Trumbića, koji iz Splita 17. XII. 1895. javlja Mazzuri da je i on dao prinos za izbačene studente, ili pak pismo kninskog trgovca D. Tomića (b. dat.) kojim on javlja da su i njegovi sugrađani, kninski Hrvati, dali svoj obol, žaleći ujedno što je »zbog naše teške ohološtine« tako malen – samo 26,50 forinti. Također, posjednik J. Křepelka, Čeh iz Končanice, koji je ranije pomagao S. Radića, obećaje 18. XII. 1895. da će slati po 20 forinti na godinu. Pomoć je dolazila i s različitih drugih strana, posebice od župnika i trgovaca.

Neki od izbačenih studenata sa Sveučilišta u Zagrebu otišli su u Prag. Poslušali su prijedloge svoga idejnog vođe Stjepana Radića, koji je u to doba boravio u bjelovarskom zatvoru izdržavajući šestomjesečnu kaznu zbog sudjelovanja u spaljivanju mađarske zastave. On je držao da njegovi kolege trebaju poći u glavni češki grad jer »Česi bit će još dugo nama Hrvatima učitelji u svem, a ponajpače u politici i državopravnoj, gdje valja dobro razlikovati cilj od sredstva i u narodnosnoj, gdje se valja kanići uzrujavanja i oduševljenja i primiti se drobnoga rada na temelju sigurnih statističkih data«. Tek nakon stjecanja znanja i iskustava u Češkoj, mladi će hrvatski studenti moći shvatiti zapadnoeuropsku ili rusku političku i društvenu misao.⁹ I prije 1895. godine hrvatski su studenti polazili sveučilišne studije u Pragu, ali mnogo češće na njemačkom sveučilištu negoli na češkom. U *Obzoru* i drugim oporbenim novinama povremeno su objavljivani članci ili pak oglasi kojima su se maturanti pozivali da – ako već ne mogu doći u Zagreb – nastave studirati u Pragu, a ne u Beču ili Grazu. Primjerice, potkraj ljeta 1891. godine *Obzor* je pisao: »Mladež iz južnih slavenskih zemalja, koja nemože da u Zagreb dodje na nauke ili da ih u Zagrebu dovrši, neka ide na češko sveučilište u Prag. Češkom sveučilištu je biti središtem slavenske mladeži ciele monarkije.«¹⁰

U Prag je još potkraj 1895. godine došla prva skupina studenata izbačenih sa Sveučilišta u Zagrebu: filozofi Milan Šarić, Andrija Kaparović i Marko Ivančić, kemičar Ivan Božičević, te pravnici Jakov Bertić i Antun Vidnjević. Tamo se također ustrojio odbor za pomoć relegiranim studentima. Djelovao je pod pokroviteljstvom gradonačelnika dr. Jana Podlipnýja.¹¹ Predsjednik odbora bio je student medicine Vladimir Skočić, koji je na tražio novčanu pomoć za svoje kolege pristigle iz Zagreba.¹² Izgleda da u tome nije imao mnogo uspjeha jer je Lav Mazzura¹³ pisao svom ocu kako odbor u Pragu »radi mnogo ali za sada vrlo malim uspjehom« – skupljeno je tek 17 forinti. Znajući za »razvikano češko sveslavenstvo«, nije očekivao tako slabašnu potporu.¹⁴ Inače, pozive za pomoć studentima izbačenima sa Zagrebačkog sveučilišta praški hrvatski studenti objavljivali su i u češkom tisku.¹⁵

U proljeće 1896. godine u Prag su došli novi zagrebački relegirci: Ivo Dobžanski, Milan Metelka i Stjepan Šiletić na filozofski fakultet, a Bogdan Barbot, Živan Bertić, Milan Heimrl¹⁶, Svetimir Korporić¹⁷, Franjo Po-

⁹ Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1972., knj. I, str. 173.

¹⁰ »K novoj školskoj godini«, *Obzor*, 15. IX. 1891.

¹¹ NSK, Ostavština Š. Mazzure, L. Mazzura – Š. Mazzuri, Prag 25. XI. 1895. – *Obzor*, 22. XI. 1895.

¹² NSK, Ostavština Š. Mazzure, V. Skočić – Š. Mazzuri, Prag 25. XI. 1895.

¹³ Mazzura, Lav (1876.–1930.), odvjetnik; publicist i političar; sin Šime; zastupnik u Hrvatskom saboru.

¹⁴ NSK, Ostavština Š. Mazzure, L. Mazzura – Š. Mazzuri, Prag 25. XI. 1895.

¹⁵ *Národní Listy*, 17. XI. 1895.

¹⁶ Heimrl, Milan (1877.–1917.), student u Pragu; novinar i političar; suradnik i urednik *Obzora* i *Pokreta*.

¹⁷ Korporić, Svetimir, student u Pragu; publicist i političar; urednik *Hrvatskog naroda*; bliski Radićev suradnik.

ljak¹⁸ i Josip Šikutrić na pravni fakultet.¹⁹ Upravo su oni, zajedno s ostalim studentima, okupljali sve hrvatske, a potom i južnoslavenske studente (Slovence i Srbe), te aktivno djelovali na pripremama za izdavanje časopisa *Hrvatska Misao* i, kasnije, *Novo Doba*.

Gotovo svi studenti koji su došli iz Zagreba stanovali su u istom dijelu grada. Pa i kasnije, kad su dolazili novi studenti, nastojali su se naći u blizini starijih kolega. Primjerice, Dragutin Šašel molio je na kraju 1897. godine da mu se nađe »što jevtiniji stan ne predaleko od Vas drugih, ja sam sa svakim zadovoljan samo da bude zdrav i da ne bude odviše stjenica.«²⁰

Predavanja su pohađali više ili manje redovito, ali su se redovito susretali u kavani Slavija i razgovarali o planovima za buduće djelovanje.²¹ Pojedinci su odgovorno shvatili svoju novu situaciju i trudili se da što više dobiju u novoj sredini, da nauče jezik i završe studij, dok su drugi upravo zlorabili činjenicu što ne razumiju jezik, pa su izbjegavali nastavu i ispitne obveze, te dane provodili u kavanama a noći u krčmama kartajući ili igrajući biljar.²² Dapače, neki nisu uopće bili u Pragu, nego su se samo tamo upisali, a potom vratili kući. Kolege su umjesto njih uzimali potvrde o pohađanju nastave koja nije bila obvezatna. Događalo se i to da se student čak niti ne upiše osobno, već da neki kolega obavi upisne formalnosti za njega.²³ Posebno je loše ponašanje imao Marko Ivančić, koji je – prema pisanju Živana Bertića – nanio strašnu »ljagu« Hrvatima, a ljudi su ga »upoznali kao prostu varalicu« koji je novac prikupljao kao »prosjak«. Sav u dugovima, napokon je otišao iz Praga.²⁴

Prvi dojmovi o Pragu i tamošnjem sveučilištu bili su hrvatskim studentima različiti. Većinom su bili pozitivni, ali bilo je i negativnih. Primjerice, Milan Krištof²⁵ pisao je Stjepanu Radiću da je doživio »mnogo novih dojmova« koje će pamtili: »ponajprije sam grad, industrijalno i intelektualno napredniji život, uza sve to velika prijaznost i jednostavnost Čehâ i Čehinjâ, narodni ponos i česki duh itd.«²⁶ Svetimir Korporić je tvrdio da »Pražkinje mi se ne mile«, dok je Ivo Dobžanski bio pomalo razočaran – grad mu se svidio, ali »ne tako kao Zagreb«, te je tvrdio da će uskoro dokazati Radiću da »nije sve onako ružičasto, kako si ti to običavao prikazivati.«²⁷ Našim se mladcima, pristiglima iz sredine u kojoj je djelovalo samo nekoliko političkih stranaka,

¹⁸ Poljak, Franjo, student u Pragu; publicist i političar.

¹⁹ Archiv University Kárlou v Pradze, Matice studentů.

²⁰ Archiv Národního musea v Pradze (dalje: ANM), Poz. Františka Hlaváčka, D. Šašel – F. Hlaváčeku, Banija, 31. XII. 1897.

²¹ B. Krizman, n. dj., I, str. 184.

²² NSK, Ostavština Š. Mazzure, Odbor za podupiranje relegiranih studenata u Pragu – Š. Mazzuri, Prag 27. II. 1896. – B. Krizman, n. dj., I, str. 184.–185.

²³ ANM, Poz. F. Hlaváčka, D. Šašel – F. Hlaváčeku, Karlovac, 22. IX. 1897.

²⁴ B. Krizman, n. dj., I, str. 236.–237.

²⁵ Krištof, Milan (1872.–?), ekonomist i publicist; urednik *Gospodarskog lista* u Zagrebu; student u Pragu.

²⁶ B. Krizman, n. dj., I, str. 185.

²⁷ B. Krizman, n. dj., I, str. 185., 174.

Prag svakako morao učiniti kao »Paris en miniature«, pa makar i kao »loša imitacija«. ²⁸

O Františku Hlaváčeku ²⁹ izjašnjavali su se svi odreda vrlo povoljno. Često su se susretali s njime i razgovarali o različitim temama. Kao dvije godine ranije Radiću, Hlaváček je sada bio učitelj češkog jezika novopridošlim hrvatskim studentima. ³⁰ Uglavnom je bio zadovoljan s njima. Neke je istinski zavolio, ali je s nekima imao i problema.

Odmah nakon dolaska u Prag, Živan Bertić ³¹ započeo je opisivati svoje dojmove u napisima na stranicama *Hrvatske domovine*. Isticao je kako ga je u glavni češki grad »više vukao razum nego srce« jer su Hrvati u posljednje vrijeme ohladili svoje simpatije prema Česima zbog pisanja njihovih novina, napose *Národnih Lista*. TOME je razlog nedovoljno međusobno poznavanje, držao je Bertić, pa je nužno bilo poći među Čehe i upoznati se s njihovim političkim i narodnim životom. ³² Već njegov prvi susret sa stanovnikom Praga, običnim obrtnikom, pokazao mu je kako su zapravo Česi srdačni. Pitajući slučajnog prolaznika gdje je sveučilište, taj mu je – čuvši odakle je Bertić – odgovorio: »O, mi se volimo!«, te ga odveo na željeno mjesto. Još je oduševljeniji bio srdačnošću Maruše Neureutterove, u čiju je kuću »dobro došao svaki pošten Hrvat, tako da je njena kuća pravi 'hrvatski konzulat'«. Ivo Dobžanski također piše o tom domu kao o »hrvatskom konzulatu«, ističući da je dobio »ugodan dojam« dok je tamo boravio, ali je kasnije postao ravnodušan i ne pada mu više na um da ide tamo. Izrazio je sumnjičavost u stvarnu ljubav gospođe Neureutterove prema Hrvatima, smatrajući njezina dobročinstva nekom vrstom »sporta«. ³³

Živan Bertić radovao se ljubaznosti Pražana, njihovoj »milokrvnoj« slavenskoj ćudi, te osjećaju solidarnosti s ostalim Slavenima. Napose, bio je sretan što se ne ostvaruju prognoze koje su mu dali u Zagrebu da će u Pragu prije naučiti njemački nego češki jezik. Zapravo, posve je suprotno – u dva tjedna boravka samo je nekoliko puta čuo njemački govor. S druge strane,

²⁸ B. Krizman, n. dj., I, str. 189.

²⁹ Hlaváček, František (1878.–1974.), češ. novinar i političar, prevoditelj; kao pobornik suradnje Čeha i južnih Slavena sudjelovao u izdavanju hrvatskih »praških« studentskih časopisa *Hrvatska Misao* (1897.) i *Novo Doba* (1898.); tijekom Prvog svjetskog rata organizirao češke legije u Italiji; nakon rata glavni tajnik Češke narodne demokracije. U njegovoj se ostavštini u Arhivu Narodnog muzeja u Pragu čuvaju dragocjena vrata za povijest hrvatsko-čeških odnosa.

³⁰ B. Krizman, n. dj., I, str. 170, 184, 185 i dr.

³¹ Bertić, Živan (1875.–1938.), odvjetnik, političar i književnik; zastupnik u Hrvatskom saboru (1918.) i član Središnjeg vijeća SHS; razočaran velikosrpskom politikom, nakon 1920. povukao se iz javnog života; dao značajna književna djela o životu u Srijemu.

³² Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 14. IV. 1896.

³³ B. Krizman, n. dj., I, str. 174. – Inače, djelatnost Maruše Pavle Neureutterove dobivala je pohvale u Hrvatskoj i ranije. Određeni »Hrvat iz Istre« hvalio ju je tijekom njezina putovanja Istrom ljeti 1892. godine, gdje je govorila o napretku narodne stvari Hrvata i Slovenaca: »Svagdje je učila kako treba štovati i ljubiti materinski jezik, u čemu griješe mnoge Hrvatice, služeć se bud švabštinom, bud talijanštinom«. (*Hrvatska*, 16. VII. 1892.)

natpisi na prodavaonicama najčešće su samo na češkom jeziku. Mladića, pristigla iz Zagreba, gdje je uz svaki hrvatski natpis postojao i njemački, to je za sigurno moralo iznenaditi.³⁴

Svi hrvatski studenti u Pragu – u proljeće 1896. godine bilo ih je dvadesetak – upisali su se u studentsko društvo *Slavija*.³⁵ Tamo su mogli čitati novine i dolazili su u bliži dodir sa Česima, od kojih je valjalo »učiti, kako treba tudje uvjerenje poštivati i kako i djaci mogu ozbiljno i bez buke raspravljati o najoprečnijim pitanjima«.³⁶

U sklopu tog društva osnovan je potkraj svibnja 1896. godine hrvatsko-slovenski klub. Za predsjednika je izabran Lav Mazzura, zamjenik predsjednika bio je Dragutin Švajger, a za članove odbora izabrani su Ivan Hribar, Živan Bertić, Ivo Dobžanski, te Andrija Kaparović.³⁷

Taj je klub organizirao mnogobrojne aktivnosti, a jedna od prvih bila je protest protiv sudjelovanja Hrvatske na milenijskoj izložbi u Budimpešti. Inače, protiv toga bili su gotovo svi hrvatski studenti u svim sveučilišnim središtima u Austro-Ugarskoj i izvan nje. Hrvatski sveučilištarci u Pragu sastavili su prosvjed u kojemu se, između ostalog, kaže: »Svečanost milenijska jest proslavom pobjede sile nad pravom, divljaštva nad kulturom, laži nad istinom! Sila i divljaštvo još su i danas iza tisuć godina jedinim temeljem mađarskoj, premoći nad slav. narodi u kraljevini Ugarskoj.«³⁸ Prihvaćena je i rezolucija u kojoj se izražava slaganje s ostalim studentskim protestima.³⁹ Živan Bertić napisao je opširno izvješće s tog skupa za *Hrvatsku domovinu*, ali je uredništvo moralo njegov tekst skratiti, bojeći se zapljene.⁴⁰ Bertić je na skupu držao govor – po nekim ocjenama »prilično loše«, pa se iz njegova govora »nije nikako dalo razabrati, za što smo mi upravo proti mileniju«.⁴¹

Osim tog protesta protiv milenijske izložbe, Hrvatsko-slovenski klub organizirao je u lipnju 1896. godine koncert povodom stote obljetnice rođenja Antuna Mihanovića. Svečanosti su prisustvovali mnogobrojni uzvanici, među kojima i Maruša Neureutterova, novinar Ignát Hořica⁴², te gotovo svi Hrvati

³⁴ Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 15. IV. 1896.

³⁵ I ranije su hrvatski studenti bili članovi *Slavije*, pa su čak organizirali i hrvatske večeri. Također, povremeno su pozivali svoje kolege neka nastave studirati na češkom sveučilištu u Pragu – Česi će ih dočekati »raširenih ruku«. – »Život slavenskih djaka u Pragu«, *Obzor*, 18. III. 1892.

³⁶ B. Krizman, n. dj., I, str. 185.

³⁷ *Obzor*, 3. VI. 1896.; *Hrvatska domovina*, 3. VI. 1896.; *Hrvatsko pravo*, 3. VI. 1896.; B. Krizman, n. dj., I, str. 200.

³⁸ NSK, R-6491, Ost. Š. Mazzure. Prosvjed hrv. akad. mladeži u Pragu. – Prosvjed su potpisali V. Skočić, L. Mazzura, V. Kondrat, J. Šikutrić, Ž. Bertić, F. Poljak, T. Petrušić, I. Božičević, M. Metelka, M. Heimrl, S. Korporić, S. Šiletić, A. Vidnjević, B. Barbot, I. Dobžanski, J. Dostal, M. Šarić, J. Bertić. – Prosvjed je objavljen u *Národním Listy*, 5. VI. 1896.

³⁹ *Hrvatska domovina*, 12. VI. 1896.; 13. VI. 1896.

⁴⁰ Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 16. V. 1896.

⁴¹ B. Krizman, n. dj., I, str. 189.

⁴² Hořica, Ignát (1859.–1903.), češ. publicist, književnik i prevoditelj; od 1890. član redakcije *Národních Listů*; pisao feljtone o Hrvatskoj i prevodio s hrvatskog.

koji žive u Pragu. Nakon pozdravnog govora što ga je izrekao Lav Mazzura, predsjednik kluba, program je nastavljen, a slušatelja se »najviše doimala tamburica, te je iza svakoga komada nastalo oduševljeno i dugotrajno pljeskanje, i tamburaši su morali svaki put opetovati«. Na koncertu je dijeljena Preradovićeve pjesma »Pčele slavjanske«, koju je vjerno i dobro preveo neki Čeh. Nakon koncerta održan je domjenak. Potrajao je do duboke noći, a »da je bilo tom sgodom liepih zdravica, vatrenih rieči i prizora – to se razumije.«⁴³

Zahvaljujući tom klubu, studenti u Pragu dobivali su *Hrvatsku domovinu*, *Obzor*, *Prosvjetu* i neke slovenske novine.⁴⁴

Studentsko društvo *Slavija* redovito je upućivalo pozive hrvatskim maturantima neka nastave školovanje u Pragu. *Hrvatska domovina* opširno je komentirala jedan takav poziv upućen ljeti 1896. godine. Isticala je važnost Praga kao mjesta u kojemu će hrvatski mladići spoznati češki duh. Time će biti obogaćena i hrvatska kultura jer će oni nakon povratka kao stručnjaci djelovati u javnom životu. U Pragu će se sastajati i s ostalim slavenskim studentima, pa će upoznati stanje ostalih slavenskih naroda. S druge strane, dobro bi bilo da češki studenti dolaze na Sveučilište u Zagrebu i upoznaju hrvatski jezik i borbu za autonomiju, a osobito hrvatsko-srpski spor, te uvide kako to nije samo spor oko imena, nego ima posve politički karakter.⁴⁵

Ljeti 1896. godine u Osijeku se trebao održati drugi opći sastanak hrvatskih studenata. Na njemu je trebalo dogovoriti suradnju s ostalim slavenskim studentskim organizacijama u Monarhiji.⁴⁶ Budući da je redarstvo odbilo dati dopuštenje, skup je otkazan.⁴⁷ Unatoč tomu, u Osijeku se našlo nekoliko desetaka studenata iz različitih sveučilišnih središta, među kojima i iz Praga. Oni su se sastali na tajnom sastanku, na kojemu su zaključili da svoje zaključke provode dopisivanjem i međusobnim hrabrenjem, a održan je i dio kulturno-zabavnog programa.⁴⁸

Časopisi *Hrvatska Misao* i *Novo Doba*

Još u proljeće 1896. godine hrvatski su studenti u Pragu raspravljali o listu koji su namjeravali započeti izdavati najkasnije početkom sljedeće godine.⁴⁹ U svezi s pokretanjem toga lista u Zagrebu je početkom listopada 1896. godine održan sastanak dvadesetak studenata. Na sastanku je došlo do

⁴³ Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 1. VII. 1896.

⁴⁴ B. Krizman, n. dj., I, str. 200.

⁴⁵ »Poziv literar. društva 'Slavia' u Pragu abiturientom srednjih škola«, *Hrvatska domovina*, 16. VII. 1896.

⁴⁶ »Sastanak hrvatskoga djačtva«, *Hrvatska domovina*, 10. VII. 1896.

⁴⁷ »Zabrana djačkoga sastanka«, *Hrvatska domovina*, 15. VII. 1896.

⁴⁸ Stanislav Marijanović, »Fin de siècle hrvatske Moderne«, *Revija*, Osijek 1990., str. 65 i 78.–79.

⁴⁹ ANM, Poz. F. Hlaváčka, M. Heimrl – F. Hlaváčku, Praha 23. VI. 1896. – Na sastanku su sudjelovali Korporić, Poljak, Dostal, Dobžansky, Šiletić, Metelka i Heimrl.

burne rasprave o koncepciji budućeg lista. Ivan Šarić⁵⁰ i Ivan Lorković⁵¹ predlagali su da to bude literarni časopis u kojemu će se o politici samo diskutirati, dok je bilo i mišljenja da valja konstituirati novu stranku na temelju zajedničkog programa hrvatske oporbe. Prevladalo je mišljenje Stjepana Radića o društveno-političkom usmjerenju časopisa.⁵² Budući da se Milivoj Dežman s time nije slagao, Heimri mu je pisao da ne razumije zašto se boji toga da novi časopis udari »temelj novoj političkoj stranci«.⁵³

U hrvatskom je novinstvu polovicom prosinca 1896. godine objavljen proglas pod naslovom »Hrvatska Misao« u kojem je objašnjeno što je navelo studente da pokrenu svoj – kako je naglašeno – nestranački list. Autor je proglasa bio Stjepan Radić, a potpisali su ga Vladimir Skočić, Milan Metelka i Franjo Poljak.⁵⁴

U listu, koji je trebao početi izlaziti pod naslovom *Hrvatska Misao*, mjesta su trebale naći suvremene teme iz područja gospodarstva, filozofije, literature i kritike, a posebno politike: »valja i nama shvatiti politiku kao rad, kao život, a ne kao optuživanje i teoretizovanje«.⁵⁵ Neće biti zanemareno niti praćenje razvoja širokih slojeva društva. Očit je utjecaj Masarykove ideje o potrebi »sitnog rada« u narodu, u ovom slučaju među studentskom populacijom. Nadalje, stoji u ovom proglasu, list će biti »ogledalo đачkih materijalnih, intelektualnih i moralnih prilika«, a osobito će se oštro kritizirati policijski sustav na Sveučilištu u Zagrebu. »Dakle, cijeli će list nastojati: 1. da pobudi što više smisla za moderna, aktuelna pitanja i time hrvatsku mladež podigne na visinu mladeži ostalih naprednih naroda; 2. da mladež približi puku i da je potakne da ozbiljno proučava puk, terrain svoga budućega rada, da je dakle učini politički zreom; jer političke zreosti nema ondje gdje se politizuje bez obzira na fакtične prilike; 3. da razvije slobodnu ličnost, da učini kraj svoj dosadašnjoj plahosti...«

Kao mjesto izlazenja lista izabran je Prag jer u Zagrebu takav list ne bi mogao izlaziti, a u Beču ili Grazu ne bi naišao na razumijevanje. U Pragu, pak, za hrvatsku će stvar biti moguće pridobiti sve Čehe, optimistično je istaknuto u proglasu. Autori proglasa naglasili su kako će *Hrvatska Misao* izlaziti i ako se veći dio studenata izjasni protiv nje⁵⁶ – stoga jer je njezini pokretači

⁵⁰ Šarić, Ivan (1871.–1960.), svećenik i publicist; nadbiskup vrhbosanski (od 1922.); urednik *Vrhbosne* (1898.–1908.); od 1945. u emigraciji.

⁵¹ Lorković, Ivan (1876.–1926.), političar i publicist; zastupnik u Hrvatskom saboru; suosnivač Hrvatske napredne stranke i urednik *Pokreta*; pokretač *Narodne obrane* u Osijeku; aktivan i nakon rata.

⁵² Vida Flaker, *Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta*, Zagreb 1977., str. 18.

⁵³ V. Flaker, n. dj., str. 19.

⁵⁴ B. Krizman, n. dj., I, str. 235; *Obzor*, 12. XII. 1896.

⁵⁵ Kad je kasnije časopis počeo izlaziti, nosio je podnaslov »List za književnost, politiku i pitanja socijalna«.

⁵⁶ To je izazvalo brojna pitanja otkud novac ako list ne bude prihvaćen i prodavan. Uredništvo je odgovorilo: »U najgorem slučaju će nas dvadesetak otkidati od svojih usta, da na mjesec skucamo 70 for., za jedan broj. Ne će nas biti ni po kavanama ni po gostionicama, ne ćemo trošiti na 'mensure' ni na izaslanstva, ali ćemo izdavati neodvisan list u kom će svatko moći slobodno izreći svoje obrazloženo uvjerenje i svoja svarna opažanja, makar to bilo i protiv smjera našega lista.« – »Da se razumijemo«, *Hrvatska Misao*, br. 1, str. 29.

nisu zamislili samo kao »đački«, nego i kao kritičko-politički list. Uostalom, kad se nakon nekoliko tjedana, 10. siječnja 1897. godine, pojavio prvi broj, u podnaslovu je stajalo »List za književnost, politiku i pitanja socijalna«. ⁵⁷ Nigdje nije naznačeno kako je riječ o studentskom glasilu. U proglasu je bilo napomenuto da se mole oni koji se izričito ne slažu s koncepcijama lista da se pismeno jave u redakciju do 1. I. 1897. »jer samo takove držimo otvorenim protivnicima lista«. ⁵⁸

Nekoliko dana nakon objavljivanja ovog proglasa *Obzor* je donio opširan uvodnik »Hrvatska Misao« u kojemu je istaknuta važnost praškoga studentskog pokreta. ⁵⁹ Podrobno se objašnjava postanak praške studentske skupine kao posljedica nesloge hrvatskih oporbenih stranaka. U Pragu naša mladež »otvorila je oči« i vidjela kako tamo veliku ulogu igraju upravo studenti i mladi ljudi, među kojima nastaju nove skupine i nove stranke. Ipak, pitanje je što želi novi list koji se najavljuje, te kakve su intencije njegovih pokretača. *Obzor* prigovara programu mladih što jasno ne ističe političko stajalište, tvrdeći kako to može označavati jednu od tri stvari: 1. nezadovoljstvo i želju za reformama, težnju za unutrašnjim preporodom i ujedinjenjem hrvatskih studenata – budući da ne znaju kako bi to učinili, pokreću list u kojemu će se pojmovi i smjer razjasniti; 2. pokretači novog lista imaju program, ali ga ne žele odmah javno objaviti jer ne žele da se vide razlike među njima i oporbenim strankama; 3. *Hrvatska Misao* usvaja temelje oporbenih stranaka i želi biti središte svim oporbenim strujama. To može biti zapreka uspjehu jer zbog nejasnoća oko programa *Hrvatske Misli* studenti s drugih sveučilišta su nepovjerljivi i nisu oduševljeni takvim listom. Studentima treba list, ali on ne smije biti niti posve političan niti posve nepolitičan. Dobro je što se pokretači *Hrvatske Misli* nisu opredijelili ni za jednu stranku, ali se čini kako se »pod onom šutnjom o pravcu lista krije klica nove stranke«. Svoj osvrt na proglas o pokretanju novoga studentskog glasila *Obzor* je završio preporukom mladima da jasno i kratko izjave kako će njihov list stajati na temelju hrvatskoga državnog prava i narodnog načela. »Takav list bio bi list za svu mladež, a svaki drugi pokušaj po našem bi sudu bio preuranjen i uzaludan.« ⁶⁰ Na ovo je odgovoreno u uredničkom komentaru u prvom broju *Hrvatske Misli*: mi poznajemo i priznajemo hrvatsko državno pravo, ali ono postoji samo na papiru. Unatoč tomu pravu, Hrvatska je faktično mađarska pokrajina sa širokom autonomijom, a Hrvati nisu dovoljno snažni da u zbilju pretoče slovo državnog prava. S druge strane, hrvatsko državno i povijesno pravo ne obuhvaća Istru i Hrvate preko Drave, niti Slovence, dok u odnosu sa Srbima izaziva samo sukobe. »Za to mi stojimo samo na temelju narodnoga načela, narodne svijesti, narodne snage.« U stvarnom životu ne vrijedi hrvatsko državno pravo, nego narodno pravo, ističe dalje *Hrvatska Misao*. ⁶¹

⁵⁷ *Hrvatska misao*, br. 1, 10. I. 1897.

⁵⁸ *Obzor*, 12. XII. 1896.

⁵⁹ *Obzor*, 19. XII. 1896.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ »Da se razumijemo«, *Hrvatska Misao*, br. 1, str. 28.

Nakon što je izašao prvi broj *Hrvatske Misli*, u *Obzoru* je prvo donijeta kratka vijest, u kojoj se sadržaj časopisa ocjenjuje kao »biran i zanimiv«, ali se ujedno zamjera što niti jedan članak nije dovršen, pa nije posve jasan smjer kojim će časopis krenuti. Zainteresiranim čitateljima objašnjeno je kako i po kojoj cijeni mogu nabaviti *Hrvatsku Misao*.⁶² Potom je objavljen opširan uvodnik u kojemu se pozdravlja »s iskrenom radošću svaki ozbiljni rad naše omladine pa i ovaj«. Važno je čuti što misle mladi, ali njima je glavna zadaća učenje. Uz svoj glavni rad, svjesni će mladići naći vremena i za druge aktivnosti. U stranim sveučilišnim središtima, posebno u Beču i Pragu, mladi mogu stupati u bliži dodir s pripadnicima »bratskih naroda«. Dapače, oni trebaju raditi na jačanju slavnske uzajamnosti i »valja da u tudjem svijetu svojim značajem i svojim ozbiljnim nastojanjem nama [Hrvatima] steknu simpatije«. Budući da se u nas slabo poznaje kulturni razvoj Čeha, Poljaka i Rusa, a još manje Slovaka, Malorusa (Ukrajinaca) i Lužičkih Srba, na mladima je da to izmijene. »Zdrava je misao, da se hrvatstvo oslanja o slavenstvo,« a valja raditi na jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda. Upravo to načelo istaknula je *Hrvatska Misao*, što *Obzor* toplo pozdravlja. Dobro je i to što mladež stoji na narodnim načelima, tj. načelima narodne svijesti i narodne snage, ali nije dobro ako stoji samo na njima. Zapravo, prigovor se odnosio na odbacivanje hrvatskoga državnog i povijesnog prava koje je tako odlučno iskazano u prvom broju *Hrvatske Misli*. Svoj prikaz toga prvog broja lista hrvatskih studenata u Pragu *Obzor* završava pohvalama i upozorenjem da ne valja biti previše radikalni: »Staro, ma i ne bilo posve dobro, ne smije se rušiti, dok se ne mogu nadomjestiti novim, koje je ujedno i bolje«.⁶³

Pojavu omladinskog časopisa *Hrvatska domovina* ocijenila je kao značajan i znamenit čin. Budući da su političke okolnosti u Hrvatskoj loše, posebice što se tiče slobode misli, studentske mladeži nije preostalo drugo nego da svoje glasilo tiska u Pragu. Ideje koje njihov list donosi nisu samo plod vanjskih utjecaja, nego postoje i kod kuće, ali ne mogu doći na vidjelo. One su jasne, a smjer što ga nudi *Hrvatska Misao* točno je opredijeljen: »Uz načelo podpune narodne slobode, neograničena sloboda pojedinca u izricanju svoga obrazloženog uvjerenja i svojih stvarnih opažanja, makar to bilo i protiv smjera samog lista«. Domovinaši polažu velike nade u list koji se postavlja na temelj »narodnoga načela, narodne svijesti i narodne snage, nalazeć osnov svomu djelovanju na jedinstvu jezika i krvi, na jednoj i istoj narodnoj duši«. Nastavljajući dalje svoje gotovo bezrezervne pohvale, domovinaško je glasilo napomcnulo da je *Hrvatska Misao* odraz onog naraštaja koji će u budućnosti sudbonosno utjecati na narodni život. Naravno, u studentskom časopisu postoje i nedostaci na koje valja upozoriti (to nije učinjeno), ali su oni vrlo maleni.⁶⁴

Posve je suprotna – vrlo negativna – bila reakcija na koju je *Hrvatska Misao* naišla na stranicama frankovačkog *Hrvatskog prava*. Još u najavi o početku

⁶² *Obzor*, 13. I. 1897. – *Obzor* je kasnije redovito donosio vijesti i kratke prikaze ostalih brojeva *Hrvatske Misli*.

⁶³ *Obzor*, 23. I. 1897.

⁶⁴ »Hrvatska misao«, *Hrvatska domovina*, 19. I. 1897.

izlaženja ovoga studentskog glasila ironično je zamijećeno da je riječ o »listiću« što ga pokreću mladi ljudi koji se žele igrati stranke i urednika, a na čelu im je, izgleda, »poznati Radić«. No, oni nisu uspjeli u nakani da u svoju stupicu ulove sve hrvatske studente jer je »sviestno hrvatsko djačtvo« (tj. pristaše Čiste stranke prava) prozrelo tu igru i nije se dalo zavesti.⁶⁵ Nakon što se pojavio prvi broj *Hrvatske Misli*, frankovačke novine donijele su kratak pregled sadržaja i oštar komentar. Tvrdile su da »list se samo iz nespornazumaka zove 'Hrvatska Misao', jer se u glavnih člancih plaidira i za srbstvo i za slavenstvo«. Nema jasnih pojmova, nema dotjeranih misli, sve zrači mladošću i prepunim samopouzdanjem. Sa žaljenjem se ustvrđuje da novi list sadržajem ni u čemu ne zadovoljava. »Novi učitelji« zapravo žele odvratiti hrvatsku mladež od Starčevićeva nauka, ali u tome – drži *Hrvatsko pravo* – neće uspjeti.⁶⁶

Uskoro su frankovačke novine započele obračun s *Hrvatskom Misli*. Već potkraj siječnja 1897. godine »jedan bogoslov« ispunio je vrlo oštrim riječima uvodnik preko cijele strane *Hrvatskog prava*. Bit njegova napada na praški časopis i studente koji su ga pokrenuli, može se sažeti njegovim vlastitim riječima: »Rekoh: obzoraština, zgoljna obzoraština, recte slavoserbština«. Između ostaloga, mladi se »bogoslov« okomio i na slavensku solidarnost koju propagira *Hrvatska Misao*, tvrdeći da je te solidarnosti kod Hrvata i previše, te da se Hrvati ne trebaju učiti tome.⁶⁷

Dva mjeseca kasnije, početkom travnja 1897. godine, objavljen je apel studenta iz Praga Andrije Kaparovića, koji izražava nezadovoljstvo *Hrvatskom Misli* i ljudima oko nje, te poziva na zajednički rad cjelokupnu hrvatsku mladež. Ističe kako je neophodno da se sastanu sve studentske skupine i rasprave sporna pitanja. U tom smjeru poučan je primjer čeških studenata, koji su na čelu velikog dijela češkog naroda, a u budućnosti će ga potpuno voditi. A to su postigli upravo dobro organiziranom djelatnošću.⁶⁸

Kaparoviću se pridružio anonimni uvodničar *Hrvatskog prava* pišući da uskoro »zagrmiti će svjestna hrvatska mladost tim odrodom«, tj. pristašama *Hrvatske Misli*. U tom smjeru razmišljaju zagrebački studenti, a valjda će bečki i gradski. Hrvatska sveučilišna mladež znat će se odlučno usprotiviti »šarlatanima« koji se igraju s »najvećom hrvatskom svetinjom« – hrvatskim imenom.⁶⁹

U Češkoj je *Hrvatska Misao* primljena uglavnom jako dobro. Naravno, najbolje u naprednjačko-realističkim krugovima. Primjerice, *Rozhledy* su isticali da *Hrvatska Misao* pokazuje koliko se plodno na mlade Hrvate odrazio moderni češki pokret, posebno naprednjaštvo i realizam, dok je Masarykovo *Naše Doba* ocjenjivalo da »novi list rači za kulturno podizanje mlade inteligencije«, a njegov program označilo je kao narodni, moderan i naprednjački.⁷⁰

⁶⁵ »Naši dopisi«, *Hrvatsko pravo*, 7. XII. 1897.

⁶⁶ »Hrvatska misao«, *Hrvatsko pravo*, 19. I. 1897.

⁶⁷ »Pokretačem 'Hrvatske misli'« (Odgovor iz krugova hrvatske mladeži), *Hrvatsko pravo*, 29. I. 1897.

⁶⁸ »Braćo i drugovi!«, *Hrvatsko pravo*, 1. IV. 1897.

⁶⁹ R., »Neka upamte!«, *Hrvatsko pravo*, 6. IV. 1897.

⁷⁰ V. Flaker, n. dj., str. 91; *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*, Academia, Praha 1975., str. 514.

Izuzetak su činili listovi mladočeške orijentacije koji su pojavu novog časopisa prešutjeli, ili su odmah na početku podmetali neke insinucije, kao *Národní Listy*.⁷¹

U uredništvu *Hrvatske Misli* bili su Živan Bertić, Milan Heimrl, Svetimir Korporić, Franjo Poljak i Milan Šarić, dok je odgovorni urednik i izdavač lista bio František Hlaváček.⁷² Iako je pravi pokretač aktivnosti praške skupine hrvatskih studenata bio Stjepan Radić, njegovo ime ne nalazi se u impresumu lista. Naime, od veljače 1897. godine on je bio u Parizu. Izašlo je ukupno sedam svezaka *Hrvatske Misli*, a posljednji je kao dvobroj 7–8 izašao 10. srpnja 1897. s pozivom na pretplatu i porukom kako »*Hrvatsku Misao ćemo i dalje izdavati, ako se i raduju neki ljudi, da nam je sad «odzvonilo» - a držimo, da će ona i kvalitativno napredovati*«. ⁷³ Inače, pretplata je bila jedan od najvažnijih izvora financiranja časopisa, a osim toga računalo se i na dobrovoljne priloge pristaša omladinskog pokreta. Naklada je bila do 2000 primjeraka, što je za ondašnje prilike bilo vrlo mnogo.⁷⁴ Ne mogavši drukčije spriječiti izlaženje časopisa koji je tiskan u Pragu, izvan domašaja zagrebačkog tužilaštva, vlasti u Hrvatskoj donijele su odluku o zabrani dopremanja *Hrvatske Misli*, zapravo ukinule su mogućnost da se časopis doprema putem pošte i raspućava pretplatnicima.

U prvom broju *Hrvatske Misli* izašao je programatski članak pod naslovom »Što hoćemo«. ⁷⁵ Njegov je autor najvjerojatnije bio Stjepan Radić. U tom se tekstu naglašava kako časopis želi otvoriti »nove i daleke vidike velikih savremenih pokreta« i ženskoj i muškoj mladeži, te joj dati poticajne misli kakve im mađaronska vlada u Hrvatskoj neće, dok im oporba to ne može dati. Snažno se kritizira povijesno pravo i romantizam hrvatske mladeži, te ističe prirodno pravo i hrvatsko-srpsko jedinstvo: »*Hrvati i Srbi dakle jedan su nam narod*«, a jezgra su toga jedinstvenog naroda upravo najniži slojevi društva. Mladci okupljeni oko *Hrvatske Misli* protive se nazdravičarenju i oduševljenim brzojavima, a zalažu se za promišljen rad na političkom, gospodarskom i prosvjetnom polju. »Mjesto političkoga maštanja i pjesničke dangube hoćemo političku naobrazbu i realan rad.« Pristaše *Hrvatske Misli* u Pragu su se susreli s

⁷¹ »Česko novinstvo o Hrvatskoj Misli«, *Hrvatska Misao*, str. 131.

⁷² Na samom kraju prvoga broja Hlaváček je, želeći objasniti zašto se Čeh nalazi na glavnom uredničkom mjestu hrvatskog časopisa, kratko izjavio kako je došlo do toga. Istaknuo je da simpatizira s idejom o pokretanju takvog lista, ali se ne slaže sa svime što je u prvom broju objavljeno. Hrvatskim je suradnicima prepustio da odlučuju o hrvatskim prilikama, koje on slabo poznaje, a sâm snosi odgovornost za općenito uređivanje lista i ne bježi od prigovora koji će možda biti upućeni uredniku. – Fran Hlaváček, »Nekoliko riječi pro domo«, *Hrvatska Misao*, br. 1, str.32.

⁷³ *Hrvatska Misao*, br. 7–8, str. 205.

⁷⁴ V. Flaker, n. dj., str. 20.

⁷⁵ »Što hoćemo«, *Hrvatska Misao*, br. 1, str. 1–4. – Taj uvodni članak *Hrvatske Misli* frankovci su oštro napali. »Tu su pomiješane razne stvari: historija, moral, pravo, jedinstvo naroda, slavenska uzajamnost i čovječanstvo, nu pisac o svemu tomu ne daje ništa shvatljiva, ništa konkretna. Ne možemo ga shvatiti u vrtlogu izčitanih nasluhnutih rieči iz strane publicistike. Ni samom piscu nije jasno, što hoće.« – »Hrvatska misao«, *Hrvatsko pravo*, 19. I. 1897.

idejama o jedinstvu Čeha i Slovaka. Stajali su pod utjecajem ideje čehoslovakizma, čiji je začetnik bio Masaryk, i koristili je u svojim argumentima za hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo.⁷⁶

U skladu s time u Zagrebu je skupina mladih, koji su podržavali djelovanje svojih kolega u Pragu, u proljeće 1897. godine izdala almanah *Narodna Misao*.⁷⁷ Kao izdavači potpisani su Jovo Banjanin⁷⁸, Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura i Svetozar Pribičević⁷⁹. U njihovu zborniku snažno je izražena ideja o hrvatsko-srpskom jedinstvu, a uz suglasje na idejnom polju postojala je i stvarna spona između dvije omladinske grupe: Lorković i Mazzura aktivno su surađivali u oba izdanja.

Prema tvrdnji Milana Marjanovića, *Narodna Misao* nije imala znatniji utjecaj jer nije dobila velik publicitet niti se raspacala u većem broju primjeraka.⁸⁰

Narodnu Misao posebno je oštro dočekalo *Hrvatsko pravo*, koje je pisalo da je pojava te knjige »sve naše slutnje, sva naša očekivanja svojom bezumnošću nadkrilila«. Iz Hrvatske se goni »hrvatska misao«, a na njezino mjesto stavlja se »pusti pojam naroda«.⁸¹ Štoviše, taj politički pamflet, kako ga nazivaju frankovci, »otrovati će mnogo čutljivim ljudem iz logora pravih Hrvatah«. Sâm naslov ovoga kritičkog prikaza, zapravo napada na zbornik *Narodna misao*, pokazuje kako se drži da je riječ o manjoj skupini mladih ljudi. Većina omladine ne stoji uz te ideje, tvrdi *Hrvatsko pravo*.⁸²

Hrvatska Misao opširno je prikazala almanah zagrebačke skupine. Izrazila se o njemu pohvalno, naglašavajući da »svi članci odišu ljubavlju, govore jasno, uvjeravaju, osvajaju trajno«. Postavljen je tek jedan »neznat« prigovor: čini se kao da je autorima uzor njemačko i talijansko jedinstvo. A u to *Hrvatska Misao* ne vjeruje. Posebno je pohvaljen Pribičevićev članak »Misao vodilja Srba i Hrvata«, za koji autor prikaza kaže da se ne mogu prenositi pojedini navodi, nego tekst treba pročitati u cjelini: »Čitaj, pa ćeš morati, kad to pročitaš, poćutjeti u sebi velik prevrat i blagoslovan preokret«.⁸³

Iako je *Hrvatska Misao* bila tek ambiciozan omladinski list koji se »često kretao po površini života, ratujući više s posljedicama nego s uzrocima«, ona je u mnogočemu donijela novine u hrvatsku političku stvarnost. Metode i zaključke posuđivala je iz češke i druge strane publicistike, ali

⁷⁶ Češi a Jihoslované v minulosti, n. dj., str. 513.

⁷⁷ Usp. J. Krišto, *Prešućena povijest*, n. dj., str. 120–121.

⁷⁸ Banjanin, Jovan (1874.–1960.), političar i publicist; urednik *Novog Srbobrana* (1903.–1911.); zastupnik u Hrvatskom saboru.

⁷⁹ Pribičević, Svetozar (1875.–1936.), političar i publicist; urednik *Novog Srbobrana*; vođa Srpske samostalne stranke; potpredsjednik Narodnog vijeća SHS; nakon rata ministar u više vlada; nakon uvođenja šestosiječanjske diktature u internaciji, potom u emigraciji u Francuskoj i Čehoslovačkoj.

⁸⁰ Usp. V. Flaker, n. dj., str. 23.

⁸¹ »Narodna misao«, *Hrvatsko pravo*, 28. VI. 1897.

⁸² »Nedjelo zavedene omladine«, *Hrvatsko pravo*, 29. VI. 1897.

⁸³ »Narodna misao«, *Hrvatska Misao*, br. 7–8, str. 212.–215.

teme što ih je obrađivala, dotad uglavnom nisu postojale u našim listovima i časopisima.⁸⁴

Već u uvodniku, a posebno kasnije u mnogim tekstovima objavljenim u *Hrvatskoj Misli* snažno se osjećaju poticaji češke kulturno-intelektualne sredine, ponajprije utjecaj naprednjačkog pokreta i Masarykova realizma. Primjere, odbacivanje političkog romantizma, isticanje individualizma, negiranje autoriteta, interes za najniže slojeve društva i socijalne reforme, napose »sitan rad« među pukom i dr.⁸⁵

Uostalom, već je u uvodnom članku prvog broja istaknuto kako će »u nastojanju da hrvatskom djačtvu dademo misli, kojih mu policajna mađaronska vlada ne će da dade, a opozicija za sada ne može, pomagat ćemo si djelima umnih prijatelja i učitelja mladeži, kakovih na svoju sreću imaju i Rusi i Česi i Francuzi.«⁸⁶ A odmah u sljedećem tekstu Stjepan Radić kao jedan od hrvatskih ideala naveo je slavensku uzajamnost. Držao je kako valja nestati posrednika među slavenskim narodima. Umjesto sveučilišta u Beču, Grazu ili Innsbrucku hrvatski bi mladci trebali polaziti u Prag, Krakov ili Lavov. Od Čeha i Poljaka Hrvati se mogu učiti realnoj politici, patriotizmu i dubokom shvaćanju europskih prilika.⁸⁷

Za hrvatsko-češke odnose važna su dva teksta kojima se nastojalo upoznati hrvatsku javnost sa češkim političkim⁸⁸ i književno-kulturnim⁸⁹ prilikama.

Svojim prikazom najnovijih struja u češkom političkom životu Milan Heimrl želio je upoznati hrvatsku mladež sa zbivanjima kod češke mladeži, s idejama koje ne samo da su moderne nego su i potrebne. »Taj je pokret zahvatio gotovo svu mladež češku i do temelja promijenio život i mišljenje češkoga djaka. Od praznoga vikača i fanatika – posta češki djak mislilac i – radnik!«⁹⁰ Pojavi realizma u Češkoj Heimrl je pridao veliko značenje. Podrobno je opisao pojavu toga političkog usmjerenja i ulogu profesora Masaryka, koji se nije libio zalaziti u učeničke udruge, dapače – pisao je i u studentskom listu, a svojim je »krasnoslovnim« i zanimljivim predavanjima privlačio i još privlači velik broj slušatelja. Zahvaljujući njegovim učenjima o potrebi rada među narodom, češka se mladež prihvatila posla. Isprva su reformirali svoj učenički život i pokrenuli *Časopis českého studentstva*.⁹¹ Bio je to početak naprednjačkog pokreta u Češkoj. Između ostaloga, naprednjaci su se zalagali za emancipaciju žena, kojima valja dopustiti da se školuju na svim nivoima,⁹² za federalizam i

⁸⁴ Rene Lovrenčić, *Geneza politike novog kursa*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1972., str. 46.

⁸⁵ *Češi a Jihoslované v minulosti*, n. dj., str. 514; Miroslav Šicel, *Književnost Moderne*, Zagreb [1978.], str. 18.

⁸⁶ »Što hoćemo?«, *Hrvatska Misao*, I (1897.), str. 2.

⁸⁷ Stjepan Radić, »Hrvatski ideali«, *Hrvatska Misao*, I (1897.), str. 8.

⁸⁸ Milan Heimrl, »Iz novije političke povjesti češkoga naroda«, *Hrvatska Misao*, br. 1, str. 22-23; br. 2, str. 59-62.; br. 3, str. 87-91.; br. 4, str. 120-126.

⁸⁹ František Xaver Šalda, »Pogled u noviju češku literaturu«, *Hrvatska Misao*, br. 77-8, str. 236-243.

⁹⁰ M. Heimrl, n. dj., str. 22.

⁹¹ M. Heimrl, n. dj., str. 60-61.

⁹² U to doba žene u Austro-Ugarskoj nisu mogle studirati.

češko državno pravo, te za slavensku solidarnost, ali drugačije shvaćenu – bez pjesničkih primjesa. Držali su, naime, da se solidarnost može temeljiti jedino na zajedničkim interesima, i da stoga ne može biti riječi o solidarnosti među cijelim narodima, nego samo među pojedinim strankama. Jednako radikalni kao u svom programu, bili su i u taktici. Kao »dušu« cijeloga naprednjačkog pokreta Heimrl je označio Antonína Hajna.⁹³ S vremenom se oko naprednjačkog pokreta okupljao sve veći broj pristaša, pa je postajao sve opasniji za državu, koja ga je nastojala ugušiti. Jedan od takvih pokušaja bio je i sudski proces na kojem su mladi optuženici osuđeni na različite zatvorske kazne. Potom se pokret raspao na tri frakcije: mladočešku s glasilom *Radikalní Listy*, skupinu oko Hajna – izdavali su novine *Samostatnost*, te one koji stoje na stajalištu znanstvenog socijalizma (njihovo je glasilo bio list *Akademia*). Sve u svemu, zahvaljujući naprednjacima, »češki je dak postao samostalan, ne prima ništa bez kritike, došlo je do toga, da ima i on pravo prosudjivati, da ima pravo, i ne samo pravo nego i dužnost, gledati svojim očima i misliti svojom glavom.«⁹⁴ Na kraju svoga teksta Heimrl se oštro oborio na hrvatske političke prilike u kojima se od studenata i učenika traži neka samo uče i ne upliću se u politiku, te naveo Masarykove riječi da studentima treba omogućiti bavljenje politikom, »ali tako, kako to dolikuje inteligenciji – stvarno«. Zapravo, student treba raditi što više za svoj studij, ali se mora pomalo pripravljati i za političku djelatnost.⁹⁵

U posljednjem broju *Hrvatske Misli* objavljen je kritički osvrt na noviju češku literaturu iz pera Františka Šalde⁹⁶, jednog od »najodličnijih zastupnika mlade češke kritike«. Uz njegov kratak prikaz, pisan posebno za *Hrvatsku Misao*, najavljeno je kako će u drugom godištu časopisa biti objavljeni posebni članci posvećeni češkoj literaturi.⁹⁷

U proljeće 1897. godine *Hrvatska Misao* preporučila je hrvatskim maturantima neka školovanje ne nastavlja u Beču ili Grazu, čak niti u samom Zagrebu, nego neka idu u Prag.⁹⁸ Takvu je preporuku objašnjavala lošom političkom atmosferom u Zagrebu (»izvor sve kuenske podlosti i demoralizacije«, »bolesno društvo« i sl.), dok u Grazu nema nikakva osobita sveučilišta niti razvijenog društva, a Beč – koji ima i glasovito sveučilište i gdje su društveni odnosi razvijeni – u to svoje kolo ne prima Slavene, time i Hrvate. Uz to, Beč je narodnosno indiferentan grad i nema tako veliko značenje za nje-

⁹³ M. Heimrl, n. dj., str. 120.–121. – Hajn, Antonín (1868.–1949.), češki novinar i političar; jedan od vođa omladinskoga naprednjačkog pokreta; zajedno s Karelom S. Sokolom izdavao i uređivao *Časopis českého studentstva* (1889.–1892.), potom *Neodvlastost*; 1893. zatvoren, a u procesu protiv tzv. Omladine 1894. osuđen na 18 mjeseci zatvora; 1897. osniva Radikalnu naprednu stranku i uređuje njezino glasilo *Samostatnost*; zastupnik u Carevinskom vijeću, te kasnije u parlamentu u Čehoslovačkoj; vrlo plodan novinar i publicist.

⁹⁴ M. Heimrl, n. dj., str. 125.–126.

⁹⁵ M. Heimrl, n. dj., str. 126.

⁹⁶ Šalda, František Xaver (1867.–1937.), češki književnik, kritičar i dramatičar; sveučilišni profesor romanskih književnosti u Pragu; suradnik Ottove enciklopedije.

⁹⁷ F. X. Šalda, »Pogled u noviju češku literaturu«, n. dj., str. 236.

⁹⁸ »Abiturijentima«, *Hrvatska Misao*, str. 208.–212.

mačku kulturu kao njemačka sveučilišna središta. S Pragom je pak drukčije. U tom gradu narodni i politički život buja, a postoji i potpuna analogija s hrvatskim odnosima i potrebama. Djeluju različite političke stranke, u literaturi su zastupani svi smjerovi suvremene zapadne književnosti, a kritika – koju mi najviše trebamo – osobito je razvijena. Vrsni profesori, među kojima je najistaknutiji Masaryk (»kojega jamačno ne će izgubiti iz pameti nijedan njegov slušalac, dok je živ«), predaju na češkom sveučilištu, a Hrvatima su otvorena sva vrata sveučilišnog i društvenog života. Ne samo da hrvatski studenti mogu na sve sastanke, nego mogu doći i do najvažnijih osoba češke politike i društva. »U kratko: *imamo ovdje priliku, da se mnogom naučimo, da očitimo snažno bilo srodne, radine narodne duše, koja je kadra i u nama pobuditi volju za rad i nadahnuti nas vjerom pokazujući nam velike uspjehe zbiljskoga rada.*« U pozivu se ističe kako se na kraće vrijeme može poći i na studij u Krakov ili Lavov, te upoznati s poljskim stvarima. No, u Graz ili Beč nikako.

Inače, utjecaj praškog pokreta na srednjoškolce u Hrvatskoj bio je snažan. *Hrvatska Misao* posebno je snažno odjeknula u Karlovcu, gdje je jedan od glavnih posrednika ideja studenata iz Praga među rakovačkim gimnazijalcima bio Petar Skok⁹⁹. Tamo su također bili i Henrik Krizman i Milan Marjanović. No, upravo je Skok primao *Hrvatsku Misao* i trebao ubirati pretplatu, te je dalje slati Draganu Šašelu. Čitanje *Hrvatske Misli* nije bilo dobro prihvaćeno među profesorima, koji su tjerovali učenike da čitaju službeni školski list *Pobratim*. Tako se i Skok našao u opasnoj situaciji da bude izbačen iz škole. Izvukao se obranom da nije on primao *Hrvatsku Misao*, nego njegov stanodavac. Čehe i češku kulturu, napose Masaryka i njegova djela u Karlovcu je prvi propagirao Dragan Šašel. Osim *Hrvatske Misli*, on je ranije Skoku i drugim karlovačkim učenicima slao Masarykove knjige, listove *Čas i Rozhledy* i dr.¹⁰⁰

Još u prvom broju *Hrvatske Misli* istaknut je poziv na pretplatu u kojemu je naznačeno da će časopis, ako se javi najmanje 50 čeških pretplatnika, besplatno izdavati prilog na češkom jeziku. U prilogu će se tiskati hrvatska gramatika za Čehe, tekstovi hrvatske lijepe književnosti za vježbanje čitanja, informativni članci o hrvatskim odnosima i dr.¹⁰¹ No, čeških pretplatnika nije bilo mnogo, pa je *Naše Doba* pozivalo Čehe neka posvjedoče svoje slavenstvo slanjem pretplate, a ne samo zdravicama i govorima.¹⁰² Niti taj poziv nije pomogao – priloga na češkom jeziku u *Hrvatskoj Misli* nema.

Nakon određenog vremena izlaženja među suradnicima i članovima uredništva *Hrvatske Misli* započelo se diskutirati treba li mijenjati naziv njihova lista. Ljeti 1897. godine održan je sastanak u Zagrebu na kojemu se, među ostalim, raspravljalo i o tom pitanju. Franjo Poljak je još uoči toga sastanka izvještavao Hlaváčeka o promjenama u listu. Držao je da treba promijeniti naslov lista i učiniti ga zajedničkim glasilom hrvatske i srpske

⁹⁹ Skok, Petar (1881.–1956.), lingvist; sveuč. profesor u Zagrebu; utemeljitelj romanistike u Hrvatskoj.

¹⁰⁰ D. Prohaska, n. dj., str. 121.

¹⁰¹ »Hrvatska Misao«, *Hrvatska Misao*, str. 32.

¹⁰² *Češi a Jihoslované v minulosti*, n. dj., str. 514.

akademske omladine. Također, valja promijeniti vanjski izgled lista.¹⁰³ Iako je pritisak Srba da se iz naslova izbaci riječ »hrvatska« bio snažan, prevladavali su stavovi kako se to ne smije učiniti »jer bi se odmah graknulo, kako smo hotice ispustili tu riječ, jer da je Srbi ne mogu trpiti, a to znači, da ćemo i u buduće svagdje tako činiti za volju Srbima«.¹⁰⁴ O tome pritisku svjedoči i Ivan Šajković, srbijanski student u Pragu, koji je bio pristaša pokreta oko *Hrvatske Misli*. On je pisao Hlaváčeku kako je po dolasku na ferije u Beograd nastojao zainteresirati srbijansku mladež za ideje koje donosi taj list.¹⁰⁵ Iako tijekom praznika u Beogradu nije bilo mnogo studenata, Šajković je tvrdio da među onima koje je uspio vidjeti, »svuda je vaš list primljen lepo i s pohvalom«, te da je pronašao »jedno, istina ne veliko, ali razumno omladinsko društvo« sklonu suradnji. Oni će uz pomoć nekolicine mlađih profesora proučavati hrvatsko-srpske odnose i stupiti u vezu s omladincima u Zagrebu i Pragu. Također, propagirat će *Hrvatsku Misao* u Beogradu. »Glava« tog društva bit će profesor Ljuba Jovanović, a surađivat će, među ostalim, profesor Velike škole Ljuba Stojanović, bivši ministar Milenko Vesnić, ministar M. Milovanović, profesor Sima Tomić i dr. Doduše, ističe Šajković, nije mu bilo lako nagoovoriti te ljude na suradnju. Podsjeća Hlaváčeka na njihov razgovor u Brahmsovoj kavani u Pragu kada mu je tumačio da je osnovni razlog što *Hrvatska Misao* »nema nikakva odziva« u Srbiji, upravo u naslovu lista. Sada se u to posve uvjerio: »svak, s kim sam god zborio o tom, pominjao je, da je 'Hrvat. Misao' starčevićanizam u novom obliku!«, pa predlaže da se taj naziv zamijeni, najbolje u *Narodna Misao*, »jer to jest ono što propoveda i za što se bori«. U slučaju promjene naslova, obećava Šajković, časopis će imati zamčen uspjeh u Srbiji.

Ivan Lorković pristajao je uz one koji su držali kako valja promijeniti naslov. I on je predlagao naslov *Narodna Misao*. Ipak, držao je kako bi bilo vrlo korisno »kad bi se, bar za neko vrijeme, pod naslovom »H. M.« čitali članci Srba iz Beograda«, dok bi s druge strane Hrvati »naše 'dlake'« rado pisali u časopis koji bi izlazio pod naslovom *Srpska Misao*. Lorković se pitao »kako bi bilo, da Srbi u Beogradu sami, bar jednu godinu, ili manje izdaju 'Srpsku Misao' u našem narodnom smislu?« Imali bi priliku popularizirati zajedničke ideje u Srbiji, a time bi zasigurno stekli i velike simpatije među Hrvatima. Stoga je predlagao prijelazno razdoblje, u kojemu bi se još zadržao pridjev »hrvatska« u naslovu praškoga studentskog lista. Nakon toga prijelaznog razdoblja u kojem bi jedan list donosio najzanimljivije i najvažnije članke iz drugoga, posebno tekstove o narodnom životu, pristupilo bi se njihovu sjedinjenju. Bio bi to »sigurno vrlo važan politički čin«. A postojanje *Srpske Misli* uvelike bi olakšalo položaj Hrvatima koji se zalažu za narodno ujedinjenje jer bi u svojoj sredini, gdje traje snažan hrvatsko-srpski spor, mogli ukazivati na njezinu djelatnost.¹⁰⁶

¹⁰³ ANM, Poz. F. Hlaváčeka, F. Poljak – F. Hlaváčeku, Banija, 25. VII. 1897.

¹⁰⁴ ANM, Poz. F. Hlaváčeka, F. Poljak – F. Hlaváčeku, Banija, 18. VIII. 1897.

¹⁰⁵ ANM, Poz. F. Hlaváčeka, I. Šajković – F. Hlaváčeku, Beograd, 5 (15) IX. 1897.

¹⁰⁶ ANM, Poz. F. Hlaváčeka, I. Lorković – F. Hlaváčeku, Zagreb, 8. X. 1897.

Na sastanku 28.–29. srpnja 1897. godine u Zagrebu odlučeno je da naslov lista ima odrediti redakcija u Pragu shodno okolnostima koje na to budu utjecale. Za vlasnike lista određeni su M. Heimrl, S. Korporić, M. Šarić, F. Poljak, Ž. Bertić, I. Lorković, V. Riesner, V. Jelovšek, J. Banjanin i S. Pribičević.¹⁰⁷

Kad se potkraj 1897. godine trebao pojaviti prvi broj *Novog Doba*, časopisa s podnaslovom »List sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine, za književnost, politiku i socijalna pitanja«, Lorković je pisao Hlaváčeku kako se s tim nazivom ipak »malko pre naglilo«. Ocijenio je takav čin preuranjenim, te napomenuo kako se ponovno čini već odavna poznata pogreška pa se ne obraća pozornost na to da narod nije dovoljno pripremljen za velike promjene. »Taj nas narod ne će doskora razumjeti, pak će nas ostaviti. Ne bismo smjeli zaboravljati, da ima u Hrvatskoj mnogo, vrlo mnogo ljudi, kojim znači ujedinjavati Slo., Hrv. i Srbe isto što i mutiti; moramo znati, da je kod Slov., Hrv. i Srba, i kod onih koji su slozi skloni, njihovo posebno ime najjači magnet, dok s nepouzdanjem gledaju u slaganje imena.« Studentski časopis pod naslovom *Hrvatska Misao* stekao je određenu popularnost, a sad je u opasnosti da je izgubi ne dovršivši do kraja zadaću koju si je zadao. O tome hoće li se taj gubitak moći nadoknaditi kod Srba i Slovenaca, tek će se vidjeti, držao je Lorković.¹⁰⁸

Unatoč svim prigovorima i neslaganjima, u prosincu 1897. godine u Pragu je započeo izlaziti novi časopis *Novo Doba*. Prilozi su objavljeni jezikom na kojemu su primljeni od suradnika, to jest na hrvatskom, srpskom ili slovenskom jeziku. Bilo je ideja da se pojedini članci tiskaju ćirilicom, ali se od toga odustalo jer u praškim tiskarama nije bilo dovoljno ćirilčkih slova.¹⁰⁹ Urednik i izdavač časopisa bio je Vicko Iljadica Grbešić, student prava iz Šibenika. Izašlo je ukupno deset brojeva (tri dvobroja). Posljednji se pojavio u srpnju 1898. godine. Nakon toga časopisu je zabranjena poštanska dostava u Hrvatsku, što se godinu dana ranije dogodilo *Hrvatskoj Misli*. S druge strane, František Hlaváček imao je druge obveze, te nije više mogao sudjelovati u uređivanju hrvatskih časopisa.¹¹⁰

Novi pokušaj praške skupine bilo je izdavanje *Glasa ujedinjene omladine hrvatske, srpske i slovenačke*. Taj je časopis, međutim, tiskan u Beču. Izašlo je samo pet brojeva, od toga je posljednji svezak bio dvobroj.

U uvodniku *Novog Doba* naglašeno je kako se hrvatska mladež, koja »poče k r i t i č k i oko sebe motriti«, na novom putu približila sa srpskom i slovenskom mladeži. Novi je časopis samo nastavak *Hrvatske Misli*. »No zadatak 'Novom Dobu' svakako je širi, teži, jer nema da bude organom samo jednom dijelu hrvatske omladine, već ima da otvori svoje stupce i srodnoj po mislima omladini s r p s k o j i s l o v e n a č k o j.«¹¹¹

I ovdje se isticalo kako *Novo Doba* nije glasilo nikakva određenog i organiziranog pokreta, pa niti nema točno definiran program, ali se nastavlja na

¹⁰⁷ ANM, Poz. F. Hlaváčka, F. Poljak – F. Hlaváčeku, Banija, 18. VIII. 1897.

¹⁰⁸ ANM, Poz. F. Hlaváčka, I. Lorković – F. Hlaváčeku, Zagreb, 4. XI. 1897.

¹⁰⁹ V. Flaker, n. dj., str. 24.

¹¹⁰ *Češi a Jihoslované v minulosti*, n. dj., str. 515.

Hrvatsku Misao, te podržava jednu od njezinih glavnih ideja: »narodno jedinstvo Hrvata i Srba«. ¹¹² U uvodnom su tekstu istaknuti i neki konkretni zadaci: proširenje narodnog preporoda na najšire slojeve, upućivanje studenata na pripreme za političku djelatnost, posebno teoretske, naglašavanje važnosti kulturnog rada i dr. »Oštra kritika« bit će ishodište opredijeljenosti *Novog Doba*, a časopis će se truditi rušiti »starodrevne tradicije« hrvatskih studenata, koji bi imali započeti »ozbiljno raditi i kritički misliti«. ¹¹³ Ovaj je časopis bio još više pod utjecajem češkog realizma, a pozornost je posvećivao i socijalnoj demokraciji. ¹¹⁴

Što se tiče stranih književnosti i društvene problematike, na prvom su mjestu u *Novom Dobu* tekstovi i obavijesti o Česima i Češkoj. Već i sâm naziv časopisa podsjećao je na Masarykovo *Naše doba*. Napose valja istaknuti članke Zdeňeka Tobolke ¹¹⁵, Františka Václava Krejčija ¹¹⁶, te nekoliko Masarykovih tekstova. ¹¹⁷

U ovim studentskim glasilima postupno se oblikovao novi naraštaj budućih hrvatskih političara. Već izrana djelatni u društvenom životu, napose među mladima, hrvatski su se studenti dobro pripremali za stupanje na političku scenu. U prvim godinama 20. stoljeća oni će već početi zauzimati određene pozicije u politici, a potom će dio njih osnovati nove političke stranke. Stjepan Radić opredijelio se za seljaštvo i s bratom Antunom osnovao je Hrvatsku pučku seljačku stranku, dok su njegovi kolege koji su studirali u Pragu među osnivačima Napredne stranke. Uostalom, točna je tvrdnja izrečena u Radićevoj *Hrvatskoj Misli* potkraj 1903. godine: »Iz te češke kulturne, gospodarske i političke škole niklo je danas u Hrvatskoj čitavo jedno pokolenje, ili točnije: u savremenoj hrvatskoj generaciji sve to više prevladjuju oni naši ljudi, koji se u Pragu uz strukovne svoje nauke posvetiše i tomu, da što bolje upoznadu sva ona sredsva, kojima Česi od prezrenoga narodića postadoše uvaženi faktor ne samo za politiku u našoj monarkiji, nego i u međunarodnoj diplomaciji.« ¹¹⁸

Upravo je ta prva veća skupina hrvatskih studenata u Pragu bila politički najaktivnija. Njihove časopise čitali su u Hrvatskoj ne samo studenti, nego i srednjoškolci, od kojih su neki potom krenuli u Prag. Među njima je bilo i studenata drugih visokih škola u Pragu, ne samo češkog sveučilišta. ¹¹⁹ Iako su se tijekom studiranja ti novi studenti mnogo više približili Masarykovu realizmu

¹¹¹ »Novo Doba«, *Novo Doba*, br. 1, str. 1.

¹¹² »Novo Doba«, *Novo Doba*, str. 2.

¹¹³ »Novo Doba«, *Novo Doba*, str. 6.

¹¹⁴ *Češi a Jihoslované v minulosti*, n. dj., str. 514.

¹¹⁵ »Preporodjaj u Českoj«, *Novo Doba*, str. 78–80, 121–125.

¹¹⁶ »O kritici«, *Novo Doba*, str. 23.–25., 62.–65., 112.–117., 183.–189.

¹¹⁷ »O zadacima djaštva«, *Novo Doba*, str. 240.–246.; »Politiške zahteve«, str. 334.–341.; »František Palacký kano povjesni filozof i političar«, str. 349.–357.

¹¹⁸ »U ime zdravoga razuma«, *Hrvatska misao*, g. III (1903.–1904.), str. 118.

¹¹⁹ *Češi a Jihoslované v minulosti*, n. dj., str. 520.

negoli pripadnici »generacije iz 1895.«, nakon povratka u Hrvatsku okrenuli su se suradnji s njima.¹²⁰ Uloga koju su hrvatski časopisi izdavani u Pragu odigrali na književnom polju, bila je znatno manja.¹²¹ Štoviše, u praškom krugu nije se pojavilo niti jedno književno značajnije ime hrvatske moderne. Iz jedne drukčije perspektive Dragutin Prohaska isticao je kako je jedino praška skupina od svih hrvatskih studentskih skupina »pokazivala jasan pravac u budućnost, formulovavši svoje napadaje na dosadašnje patriotske i društvene laži«. ¹²² Među praškim studentima u književnom su se pogledu najviše isticali Živan Bertić i Vladimir Jelovšek.

Pišući o utjecaju što ga je češko sveučilište u Pragu izvršilo na hrvatske studente koji su u posljednjih nekoliko godina upravo na njegov poticaj pošli tamo studirati, Stjepan Radić isticao je 1904. godine da su se svi ti studenti u jednome »popravili«: postali su tolerantniji prema Srbima, dapače i susretljivi su prema njima, dok na hrvatsku kulturu gledaju kritički »jer se uvjeravaju, da hrvatska inteligencija kada se uzporedi s češkom, više dangubi, pije i jede nego u obće radi«. Stoga je nužno da većina hrvatske akademske mladeži proboravi barem semestar ili dva, ako već ne može duže, na češkim visokim školama, držao je Radić.¹²³

Radićevu su uputu slijedili još mnogi hrvatski mladići i odlazili studirati u Prag. Najveći je broj hrvatskih studenata u Pragu bio 1908. godine, neposredno nakon što je iz političkih razloga bio umirovljen Đuro Šurmin, profesor Filozofskog fakulteta. No, niti jedna studentska skupina, pa niti studenti koji su u Pragu studirali u međuraću, više nije imala takav politički značaj i ostavila takav trag kao »generacija 1895.«.

Svakako bi bilo zanimljivo nastaviti istraživanja hrvatske studentske populacije u Pragu i drugim sveučilišnim središtima Austro-Ugarske, odnosno proširiti ta istraživanja na cijelo dvadeseto stoljeće. Naša intelektualna povijest bila bi obogaćena novim spoznajama.

S U M M A R Y

CROATIAN STUDENTS AT THE CZECH UNIVERSITY IN PRAGUE DURING 1882-1918 PERIOD

The author studies a group of some one hundred Croatian students who studied in Prague in the period 1882-1918. Special attention is given to the group that came to Prague after 1895 when they were expelled from the Zagreb University because of burning Magyar flag. He analyses two journals, *Hrvatska misao* and *Novo doba* in which students expressed their ideas regarding a variety of issues relative to their

¹²⁰ Češi a Jihoslované v minulosti, n. dj., str. 563.

¹²¹ Nevenka Košutić-Brozović, »Francuske književne pobude u časopisima hrvatske moderne«, *Rad JAZU*, knj. 355, Zagreb 1969., str. 431.

¹²² D. Prohaska, n. dj., str. 151.

¹²³ »Kulturna zadaća Čeha i Poljaka među Hrvatima«, *Hrvatska Misao*, III (1903.-1904.), str. 68-72.

homeland. He also examines reactions of leading journals in Croatia, which exhibited a variety of degrees of acceptance of new student ideas. The author notices a great influence of the Czech professor G. Masaryk on Croatian students. Among those students there were future politicians, such as S. Radić, M. Heimerl, I. Lorković, and S. Pribičević. The author also supplies statistical tables, which show that there were 290 students of law, 91 of philosophy, and 63 of medicine.